

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 130 2009

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala, samt även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till Otto.Fischer@littvet.uu.se. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2010 och för recensioner 1 september 2010.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck, i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-27-8

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2010

Recensioner av doktorsavhandlingar

Pär Alexandersson, *Konsten att avstå. Framställningar av åldrande och visdom i västeuropeisk litteratur från Cicero till Fredrika Bremer* (Acta Universitatis Uppsaliensis, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 44). Uppsala 2009.

Avhandlingen, som är stor – över sexhundra sidor – ligger i gränslandet mellan litteraturvetenskap och sociologi. Syftet är att följa det ideala åldrandets tradition, alltså en tradition som utgår ifrån Sokratesbilden hos Platon och som utmejslas i filosofi, religion och litteratur. Ålderdomen ses här som ett livsskede under vilket den enskilda människan ständigt ska sträva efter dygd, i första hand självbehärskning. Titeln kommer sig av att traditionen ingalunda ser ålderdomen som en period av upphöjd auktoritet utan tvärtom låter förstå att det gäller att inte framträda med särskilda anspråk på omvärldens hänsyn och respekt, att inte ställa krav, att varken sticka ut eller sticka upp. Som själva benämningen ”det ideala åldrandet” låter förstå handlar det inte om hur ålderdomen verkligen har varit utan om hur man ansett att den bör vara.

I inledningen preciseras frågeställningarna i två punkter:

”Hur har traditionen om idealt åldrande uppkommit, förändrats och förts vidare som norm för ’det rätta åldrandet’ från antiken till den tidiga moderniteten i västeuropeisk litteratur – och hur har den förhållit sig till positiva och negativa stereotyper om åldrande och äldre människor?”

Vad betydde traditionen om idealt åldrande för normering och normbrott när det gäller åldrande och visdom i svenskspråkig litteratur fram till omkring mitten av 1800-talet, när dygdebegreppet förlorade sin tidigare särställning som moraliskt lösenord för det rätta sättet att leva?” (s. 22)

Avhandlingen är uppdelad i två block och består av ett antal delstudier. Det första blocket omfattar generella översikter över åldrandet och visdom som teman i västerländsk kulturhistoria. Kapitel 2 ägnas begreppet åldrande och kapitel 3 begreppet

visdom. Definitionsfrågor behandlas och anse- nliga mängder såväl tidigare forskning som litterärt material genomgås. I det förra kapitlet handlar det om allt från attityder och stereotyper över åldersgränser och representationer av livsloppet till frågan om åldrande och kreativitet, närmare bestämt huruvida det finns en särskild ålderdomsstil. (Svaret blir snarast att det inte finns några övertygande belägg för att så skulle vara fallet.) Det senare kapitlet rör sig från babylonier, sumerer och mesopotamier över gamla testamentet, antikens pythior och sibyllor till kristendom och magi. I kapitel 4 presenteras avhandlingens centrala begrepp, det ideala åldrandet, som bildningstradition och norm i västerländsk kultur. Linjen dras från Platons Sokrates över Cicero och Seneca fram till Shakespeare (och då närmare bestämt *Kung Lear*) för att sedan stanna upp vid Goethe som behandlas utförligt.

Det andra blocket har samma struktur som det första men behandlar situationen i Sverige. Kapitel 5 ägnas åldrande och visdom, kapitel 6 åldrande och äldre människor i svensk konstdiktning från Leopold över Oxenstierna, Tengström och Bellman fram till Anna Maria Lenngren. Kapitel 7, som får sägas vara avhandlingens egentliga huvudkapitel, rymmer fem fallstudier: Franzén, Tegnér, Geijer, Runeberg och Fredrika Bremer. Också här är frågorna grupperade i två punkter men är egentligen många:

”Hur har åldrande, ålderdom och äldre människor – med och utan visdom – framställts i författarskap som omspannar större delen av livsloppet? Varför har de framställts på det sättet? Har framställningarna förändrats över tid – och i så fall, varför? Vilka drivkrafter går det att se bakom skrivandet i högre ålder? Hur har åldrandet som egen erfarenhet framställts i författarskapen?”

Hur har författarskapen – tidigt respektive sent i karriären – förhållit sig till traditionen om idealt åldrande? Vad har de betytt för traditionens genomslag och utveckling i Sverige? Finns det skillnader jämfört med äldre svensk konstdiktning och det tidigmoderna Västeuropa?” (s. 379)

De två punkterna följs omedelbart av en övergripande fråga: "I vilken utsträckning samspelade framställningarna av åldrande, ålderdom och äldre människor i de studerade författarskapen med andra samtida representationer på en normativ eller diskursiv nivå och med den sociala praktiken under svenskt 1800-tal?" (ibid.)

Som synes presenteras ett i nästan bokstavig mening överväldigande rikt och mångsidigt material. Detta är på gott och ont: resultatet är en framställning som är utomordentligt synpunktsrik men som inte ger möjlighet till fördjupning utan i stora stycken snarast ter sig encyklopedisk. Det blir många innehållsreferat av litterära verk, nångång så schematiska att man drar på munnen, som till exempel om Runebergs *Kung Fjalar*: "Fjalars fadersroll är uppenbart problematisk. Han beordrar att dottern ska dödas och hamnar i öppen konflikt med sin son." (s. 538) Ordet 'problematisk' får sägas vara en smula blekt i sammanhanget. Det blir också en hel del vagheter som till exempel: "Kvinnoforskare har pekat på att det i äldre tid fanns ett mönster i olika religioner med kosmiskt visa kvinnor som villigt lade sitt kunnande och sin makt i händerna på det manliga etablissemangets visa män." (s. 120) Här skulle man ju gärna vilja veta när och var, kanske också vem som hävdade detta.

Också mot dispositionen kan man ha invändningar. Uppdelningen i två block med samma struktur ger många upprepningar och att kapitlen skrivits som delstudier gör att en genomgående argumentation saknas, alltså att resonemang som hör ihop inte knyts ihop. Den detaljerade hierarkiseringen av kapitlen – i kapitel 1 rör vi oss från 1.1.1.1 till 3.3.2 – känns främmande för humaniora. Det metodiska greppet sägs vara eklektiskt och åtskilliga olika perspektiv räknas upp – begreppshistoria, retorikanalys, diskursanalys, nyhistoricism, kulturvetenskap – men frågan är om inte dessa perspektiv snarare är teorier än metoder och som läsare kan man omöjligt se när vilket perspektiv har tillämpats eller hur. Det är inte heller helt lätt att greppa vilken fråga som besvaras var och när man läst ut avhandlingen är man osäker på om alla frågor verkligen besvarats. Det är också synd att begreppet kulturvetenskap inte alls preciseras: det kan ju betyda olika ting, antingen "cultural studies" eller också humaniora minus filosofi och språkvetenskap.

Avhandlingens centrala begrepp, åldrande, tycks Alexandersson ha vissa problem med att avgränsa. Han skriver inte bara om ålderdom utan också om föreställningar om åldrande och ibland helt enkelt

om tidens gång och livets väg – som när han citerar Geijers "Ty vill jag vandra livets stig/Med dygd och stilla hopp till Dig,/Tills fälld är vandringsstaven/Och jag får ro i graven" (s. 456), rader som noga taget inte handlar om ålderdom. Bitvis intressanta är visserligen resonemangen om det begrepp som blir nästan lika centralt som begreppet ålderdom, nämligen begreppet visdom – särskilt intressant är kanske frågan huruvida äldre människors visdom i första hand ska tänkas ligga i deras roll som traditionsförmedlare eller om det snarare handlar om deras förmåga att överskrida olika gränser för erfarenhet och insikt – men Alexanderssons hantering av begreppet visdom ter sig genomgående osystematisk: dels plockar han ut de ställen där ordet visdom uttryckligen nämns, dels hittar han ställen där egenkapen visdom enligt hans mening framställs. Man förvånar sig också över en mellanrubrik som 4.2.4 "Den exemplifierade odygden – Seneca anpassar den retoriska strategin efter negativa stereotyper": det är ju inte rimligt att uppfatta "odygd" som motsatsen till "dygd". Sist men inte minst måste det sägas att visdomsbegreppet till slut blir så omfattande att man frågar sig om det alls är användbart.

Kapitel 7 – huvudkapitlet – hade utan vidare räckt som material för en hel avhandling. På ett givande sätt lyfter Alexandersson här fram delar av de fem författarskapen som inte uppmärksammas förr. Konkret visas också hur olika författarnas strategier var när det gällde att förhålla sig till det egna åldrandet. Både Franzén och Tegnér kämpade visserligen för att få sitta kvar som biskopar men medan Franzén förefaller att ha accepterat, rentav bejakat inte bara ålderdomen utan också ålderdomssvagheten så bröt Tegnér radikalt med föreställningen om det ideala åldrandet genom dikter som av forskningen länge uppfattades som enbart pinsamma. Geijer var den ende i skaran som pensionerade sig men uppfattade icke desto mindre – liksom förövrigt också Fredrika Bremer – att han förnygrades på äldre dar, att han nådde fram till en ny men mognare ungdom, och polemiserade mot Tegnér som enligt hans mening saknade motsvarande förutsättningar för fortsatt utveckling. Fredrika Bremer kan sägas ha strävat att förverkliga det ideala åldrandets tradition i sitt eget liv: för hennes del handlade det om det anpassade arbetet, följsamheten mot naturen och det intresserade men hänsynsfulla engagemanget med yngre människor. (Man kunde önska att Alexandersson hade tagit upp ytterligare någon kvinnlig 1800-talsförfattare: han nämner själv att han övervägt att inklu-

dera Emilie Flygare-Carlén och det blir aldrig klart varför hon valts bort.) Runeberg tystnade som författare i och med ett slaganfall och tillbringade sina sista fjorton år som sjukling – å ena sidan tillbaka-dragen, å andra sidan uppburnen som nationalskald och som en symbol för ett heroiskt buret lidande. Att nyare forskning har kunnat visa att han i själva verket var en synnerligen gnällig och besvärlig sjukling är sedan en annan sak.

För en finländare är just avsnittet om Runeberg särskilt läsvärt: mot bakgrunden av Franzén, Tegnér, Geijer och Bremer blir hans starkt auktoritära och patriarkala drag nästan skrämmande tydliga. (Alexandersson är noga med att påpeka att "patriarkat" på 1800-talet hade en annan betydelse än i dagens feministiska diskurs men det är ett resonemang som gärna hade kunnat fördjupas.) Hur förhållandet mellan 'herrschaft' och 'folk' – till exempel mellan majoren och den gamle soldaten Pistol i dikten "Julqvällen" – ska förstås har Alexandersson däremot inte blick för: det är ju i första hand fråga om en korporativ solidaritet över klassgränser i nationsbyggandets tecken.

Det är lätt att se åtskilliga tematiska möjligheter i materialet som Alexandersson inte utnyttjat. Det hade till exempel kunnat vara givande med ett resonemang om hur åldrandet representerar förhållandet mellan kontinuitet och förändring. Det temat finns i en del av de äldre dikterna som tas upp – i Leopolds "De tre äldrarna" och Lenngrens "Portraiterne" på ett rent individuellt plan, i dikter av Franzén, Tegnér och Geijer på ett historiskt plan. Det kan handla om gamla hedniska barder som hellre kastar sig i havet än lever under kristendomen eller det kan – som i Franzéns "Den gamle knekten" eller Tegnér's "Axel" – handla om gamla soldater som förkroppsligar Sverige-Finlands historia. Särskilt intressant är härvidlag Franzéns "Den gamle knekten" eftersom den omarbetades flera gånger. I den tidiga versionen, 1793, var den framförlallt en ballad om tragisk kärlek. Efter att knekten berättat om sin dotters och mägs tragiska död slutar han med att uttrycka sin otåliga längtan efter döden. 1810 – alltså efter skilsmässan mellan Sverige och Finland – är knekten resignerad vad hans personliga öden beträffar men låter förstå att han inte vill överleva sitt fosterland, varefter en utomstående berättarröst ingriper: "Så talte han och från den dan/Ej syntes mer der han var van." Han överlever alltså inte att Finland inte längre är svenskt. I 1824 års version överlever han inte heller men här finns ett viktigt tillägg: "Blott tallen ser man än

der stå/Af stormens våld ej bruten/Blott vågen hör man än der slå/Mot klippan, skum begjuten;/Och kyrkan än i sitt förvar/hans bibel och hans värja har." Tallen representerar folkets uthållighet, värjan den militära försvarsviljan och bibeln den lutherska kristendomen. Bibeln är dessutom Carl XII:s, precis som i Tegnér's "Axel" där också värjan går igen.

Vad avhandlingens resultat beträffar så formulerar sig Alexandersson själv mycket allmänt. Han menar att han berikat både litteraturvetenskapen och samhällsvetenskapen. Å ena sidan måste åldrandetsmotiven i högre grad än litteraturvetenskapen gjorts ses som "komplexa, laddade med maktrelationer på olika nivåer och formade med och mot olika normer i kultur och samhälle" (s. 557). Å andra sidan får åldrandetsmotiven inte heller – som samhällsvetenskaperna tenderar att göra – reduceras till stereotyper, till uttryck för attityder, utan måste ses i ljuset av genre och retoriska aspekter. Åldrandet beskrivs först och främst som en förhandlad position, både konstruktion och realitet, både retorik och nödvändighet. De här tankarna ter sig ju i själva verket snarare som utgångspunkter för hela avhandlingsarbetet än som slutsatser i egentlig mening. Att Alexandersson inte kommer längre beror troligen dels på arbetets grundläggande teoretiska och metodiska osäkerhet, dels på att här – som redan antytt – överhuvudtaget saknas en energisk genomgående argumentation. Det här är givetvis allvarliga invändningar mot ett akademiskt specimen men de hindrar inte att man imponeras av författarens kunskaper och överblick, inte heller att avhandlingen är stimulerande att läsa och kommer att vara ovärderlig som uppslagsverk för alla som söker kunskap om åldrandets historia. Den avslutas med förslag till fortsatt forskning, synpunkter på hur det ideala åldrandet kan tänkas se ut idag och en bilaga om ord för åldrande och visdom.

Merete Mazzarella

Åsa Mälhammar, *En svensk harlekinad. Narren som litterärt motiv hos Carl Jonas Love Almqvist, Hjalmar Bergman och Lars Forssell* (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet, 47; Skrifter utgivna av Hjalmar Bergman samfundet, 17). Nordic Academic Press. Lund 2009.

Narren som litterärt motiv är ämnet för Åsa Mälhammars doktorsavhandling *En svensk harlekinad*. Undersökningen omfattar tre litterära verk, roma-